

Registered Nurses' Attitudes to Alcohol Use Disorder Patients

DOSPÍVOVÁ, H.^{1,2}, MRAVČÍK, V.^{1,3,4}

1 | Charles University, First Faculty of Medicine and General University Hospital in Prague, Department of Addictology, Czech Republic

2 | Šternberk Psychiatric Hospital, Czech Republic

3 | Společnost Podané ruce, Brno, Czech Republic

4 | National Institute of Mental Health, Klecany, Czech Republic

Citation | DOSPÍVOVÁ, H., MRAVČÍK, V. Postoje středních zdravotnických pracovníků k uživatelům a závislým na alkoholu. *Adiktol. prevent. léčeb. praxi.* 2022; **5**(1), 8–14; <https://doi.org/10.35198/APLP/2022-001-0001>.

Background | Registered nurses comprise the largest group of health care professionals and they are the group that is most frequently in direct contact with patients, including those with alcohol use disorder (AUD). Sensitive and non-stigmatising approaches to patients play a crucial role in the therapeutic process. **Aims** | To explore nurses' attitudes to patients with AUD and compare them between psychiatric nurses and nurses working in somatic medicine. **Sample** | The sample consisted of 92 registered nurses. 43 of them worked in psychiatric departments (excluding addiction treatment wards) and 49 worked in three inpatient somatic medicine wards. Convenient sampling was used. **Methods** | A cross-sectional questionnaire survey was conducted in February and March 2016.

Self-reported paper-and-pen 15-item questionnaires were administered. **Results** | The registered nurses' attitudes to patients with AUD were ambivalent. While moral judgements were widely prevalent, the bio-psycho-social model of addiction was also recognised. No substantial differences between the nurses from psychiatric wards and those from somatic medicine wards were found. **Conclusion** | The nurses' primarily moralistic attitudes to patients with AUD represent an important negative factor in the therapeutic process. Mandatory addiction-specific training for nurses is recommended.

Keywords | Alcohol use disorder – Registered nurse – Attitudes

Submitted | 15 December 2021

Accepted | 4 March 2022

Grant affiliation | This article was supported by the institutional support programme Progres No. Q06/LF1.

Correspondence address | Hana Dospivová, Šternberk Psychiatric Hospital, Olomoucká 1848/173, 785 01 Šternberk, Czech Republic

dospivova@plstbk.cz

Postoje středních zdravotnických pracovníků k uživatelům a závislým na alkoholu

DOSPÍVOVÁ, H.^{1,2}, MRAVČÍK, V.^{1,3,4}

1 | Univerzita Karlova, 1. lékařská fakulta a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze, Klinika adiktologie

2 | Psychiatrická léčebna Šternberk

3 | Společnost Podané ruce, Brno

4 | Národní ústav duševního zdraví, Klecany

Citace | DOSPÍVOVÁ, H., MRAVČÍK, V. Postoje středních zdravotnických pracovníků k uživatelům a závislým na alkoholu. *Adiktol. prevent. léčeb. praxi.* 2022; **5**(1), 8–14; <https://doi.org/10.35198/APLP/2022-001-0001>.

Východiska | Střední zdravotničtí pracovníci (dále jen SZP) jsou nejpočetnější skupinou zdravotnických pracovníků. Ze všech pracovníků ve zdravotnictví jsou nejvíce v přímé péči s pacienty včetně pacientů se závislostí. Citlivý a nestigmatizující přístup ze strany SZP je klíčovým faktorem v léčebném procesu.

Cíle | Hlavním cílem výzkumu bylo zmapovat postoje SZP vůči pacientům se závislostí a porovnat rozdíl v postojích u SZP na psychiatrii a v oborech somatické medicíny. **Soubor** | Výzkumný soubor tvořilo celkem 92 respondentů. Všichni respondenti pracovali na pozici SZP, z toho 43 na psychiatrii (vyjma oddělení léčby závislostí), 49 na třech nemocničních odděleních mimo psychiatrii. Výběr respondentů byl záměrný.

Metody | Dotazníkové šetření proběhlo na přelomu února a března 2016. Dotazník byl respondenty

vyplňován bez asistence tazatele v papírové formě a obsahoval celkem patnáct položek. **Výsledky** | Postoj SZP k pacientům s problémovým užíváním alkoholu či se závislostí byl ambivalentní. Na jedné straně převažovalo morální hodnocení pacientů a zároveň závislost na alkoholu považovali za onemocnění s jeho bio-psycho-sociální příčinou. Obě skupiny SZP měly podobné postoje. **Závěry a doporučení** | Některé postoje SZP jsou v rozporu se současným vědeckým poznáním a mohou být vnímány jako moralizující. Moralizující přístup SZP k pacientům se závislostí na alkoholu je negativním faktorem ovlivňujícím léčebný proces. Jednou z možností, jak lze tento postoj změnit, je zavedení určité formy vzdělávání v oblasti závislostí. Například vzdělávací kurz věnující se problematice závislostí.

Klíčová slova | Závislost na alkoholu – Střední zdravotnický pracovník – Postoje

Došlo do redakce | 15. prosince 2021

Přijato k tisku | 4. března 2022

Grantová podpora | Tento článek byl podpořen institucionálním programem podpory Progres č. Q06/LF1.

Korespondenční adresa | Bc. Hana Dospivová, DiS, Psychiatrická léčebna Šternberk, Olomoucká 1848/173, 785 01 Šternberk

dospivova@plstbk.cz

1 ÚVOD

ČR patří k zemím s nejvyšší spotřebou alkoholu na osobu. V ČR spadá do kategorie škodlivého pití 6–9,3 % obyvatel. Dalších 6,9–8,7 % se nachází v oblasti pití rizikového. Z toho vyplývá, že cca 1,5 milionu obyvatel České republiky je v riziku rozvoje poruchy spojené s užíváním alkoholu, z toho více než polovina se nachází v kategorii škodlivého užívání. Užívání alkoholu je významnou příčinou nemocnosti a úmrtnosti (Mravčík et al., 2019).

Při kontaktu uživatele alkoholu se zdravotními službami hrají důležitou roli SZP, se kterými ve zdravotnictví při léčbě přichází člověk do styku nejčastěji. Ošetrovatelská péče by neměla diskriminovat na základě věku, barvy pleti, vyznání, kulturních zvyklostí, nemoci, postižení, sexuální orientace, národnosti, politického přesvědčení, rasy a sociálního postavení. Měla by naopak výše uvedené charakteristiky člověka respektovat (Česká asociace sester, 2000). Kvalitu poskytované péče i samotný léčebný proces silně ovlivňují právě postoje zdravotnického personálu (Brener et al., 2010; Chu & Galang, 2013).

Postoje zdravotnického personálu k pacientům se závislostí jsou však často negativní, a tvoří tak významnou bariéru v kontaktu pacientů se službami (Mravčík et al., 2020). Postoj zdravotníků k pacientům se závislostí mohou ovlivňovat předsudky, osobní zkušenost se závislými lidmi, také věk a zejména nedostatek informací (Crothers & Dorrian, 2011). Pohled na duševně nemocné získává většinová populace, a to včetně zdravotníků, primárně z postojů zakořeněných v rodině a z médií (Janíček, 2007).

V brazilském městě São Paulo byla v květnu roku 2004 provedena kvalitativní studie zaměřená na postoje SZP, kteří pracují v okresních veřejných zdravotnických střediscích, k pacientům závislým na alkoholu. Bylo zjištěno, že jejich vědomosti jsou nedostatečné. Postoje k závislým pacientům byly takové, že závislost spojovali se slabou vůlí a převládal u nich morální koncept. Závislost na alkoholu nepovažovali za smrtelné onemocnění a zároveň byli shovívaví k mírné konzumaci alkoholu (Vargas & Luis, 2008).

Předsudky v běžné populaci vznikají mimo jiné vlivem médií, která často zveličují souvislost mezi duševním onemocněním a agresivitou. Popis psychiatrických témat bývá mnohdy prezentován negativně a pacienti trpící duševním onemocněním bývají představováni jako nebezpečné osoby. Je známo, že čím negativnější, tedy více stigmatizující je obsah článků, tím více přitahují pozornost čtenářů, a mají tak větší vliv na sledovanost a prodejnost médií (Nawková et al., 2010).

Stigma a diskriminace mohou velmi významně ovlivňovat průběh onemocnění, podílet se na snížené kvalitě života nemocného a přispívat k nízké pozornosti věnované lidem s duševním onemocněním (Winkler et al., 2014).

Edukace o problematice závislostí pomáhá tyto předsudky snižovat a tím může pozitivně ovlivňovat profesionální vztah SZP s pacientem (Chu & Galang, 2013). Při zlepšení edukace odborné veřejnosti je možné podstatně snížit úmrtnost či nemocnost u pacientů v souvislosti s nadměrným užíváním alkoholu (Kampen, 2010).

V ČR téměř neexistují studie, které by se problematice postojů zdravotnického personálu k pacientům závislým na alkoholu věnovaly.

Cílem této studie bylo zmapovat postoj SZP k pacientům se závislostí a porovnat rozdíl v postojích SZP působících v somatických a v psychiatrických oborech.

2 METODY

Byla provedena průřezová dotazníková studie. Dotazník obsahoval celkem patnáct položek. Část dotazníku byla navržena jako inventář s osmi tvrzeními k posouzení respondentů, který vycházel z dotazníku postojů dle Kanga (Kang et al., 2008). Respondenti měli na Likertově škále uvést, zda s tvrzeními souhlasí, spíše souhlasí, neví, spíše nesouhlasí, anebo nesouhlasí. Dotazník obsahoval také otázky týkající se sociodemografických charakteristik (věk, pohlaví, počet let praxe a nejvyšší stupeň dosaženého vzdělání).

Výzkumné šetření proběhlo na přelomu února a března 2016 v Nemocnici Šumperk a v Psychiatrické léčebně Šternberk. Výběr oddělení byl proveden záměrně s předpokladem, že na daných pracovištích se personál setkává s pacienty s problémy s užíváním alkoholu.

K účasti byl osloven všechen střední zdravotnický personál, vstup do studie byl dobrovolný. Oddělení léčby závislostí nebylo do souboru zařazeno, protože existuje předpoklad, že je personál na tomto oddělení více erudován v oblasti závislostí a důležitosti postojů k pacientům. Dle nizozemské studie z roku 2013 zdravotníci, kteří byli edukováni v problematice závislostí, měli méně předsudků vůči této skupině pacientů oproti zdravotníkům bez edukace. Zlepšení edukace o problematice závislostí pomáhá snižovat negativní přístup a předsudky (Boekel et al., 2013).

Dotazníky vyplnilo celkem 92 respondentů. Byly vyhodnoceny zvláště dotazníky SZP ze somatických oborů (49) a z psychiatrických (43). Následně byly odpovědi na jednotlivé otázky vyhodnoceny, sečteny a vyjádřeny procentuálně. Odpovědi obou skupin SZP byly vzájemně porovnány a zaznamenány.

Etika výzkumného šetření byla zajištěna tak, že vedení Nemocnice Šumperk a Psychiatrické léčebny Šternberk podepsalo písemný souhlas s provedením výzkumného šetření na jednotlivých pracovištích a dále souhlas s uveřejněním obou institucí v bakalářské práci. Vyplňování dotazníků bylo dobrovolné a anonymní. Součástí dotazníků

byl průvodní dopis, v němž byl popsán účel studie. Vzhledem k tomu, že respondenty nebyli pacienti, ale personál, ani v jednom zařízení nebylo požadováno schválení studie etickou komisí.

3 VÝZKUMNÝ SOUBOR

Výzkumný vzorek byl vybrán záměrně, zejména v Nemocnici Šumperk byly dotazníky rozdány na oddělení, kde je předpoklad, že se personál setkává častěji s pacienty, kteří mají somatické komplikace jako následek abúzu alkoholu. Dotazníky byly předány staničním sestřám jednotlivých oddělení, které zajistily distribuci mezi SZP pracujícími na daném pracovišti. V Nemocnici Šumperk byly dotazníky rozdány na interní oddělení žen, na interní oddělení mužů a na oddělení ARIP (oddělení zahrnuje část anestezie-resuscitace a intenzivní péče, část chirurgická JIP a část interní JIP). V psychiatrické léčebně bylo výzkumné šetření provedeno na pěti psychiatrických odděleních (interní koedukované oddělení, dvě příjmová mužská oddělení, jedno příjmové ženské oddělení a oddělení následné péče). Dotazník vyplnilo celkem 92 respondentů. Všichni respondenti pracovali na pozici SZP, z toho 49 respondentů v nemocnici a 43 v psychiatrické léčebně.

4 VÝSLEDKY ŠETŘENÍ

Mezi SZP, kteří vyplnili dotazník, bylo nejvíce žen. Větší zastoupení mužů bylo v psychiatrické léčebně (tabulka 1).

Nejvíce zastoupenou věkovou skupinou byla skupina ve věku 36–50 let, druhá nejpočetnější věková kategorie byla v rozmezí od 26–35 let. Ve skupině nad 50 let bylo několiknásobně více účastníků na psychiatrii než v somatických oborech (tabulka 2).

Téměř polovina dotázaných pracuje ve zdravotnictví a také na daném pracovišti v rozmezí mezi 6–15 lety (tabulka 3).

Nejméně zastoupenou kategorií byla skupina dotázaných pracujících v oboru do jednoho roku (graf 1).

	Nemocnice Šumperk		Psychiatrie Šternberk		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Muž	4	8	10	23	14	15
Žena	45	92	33	77	78	85
Celkem	49	100	43	100	92	100

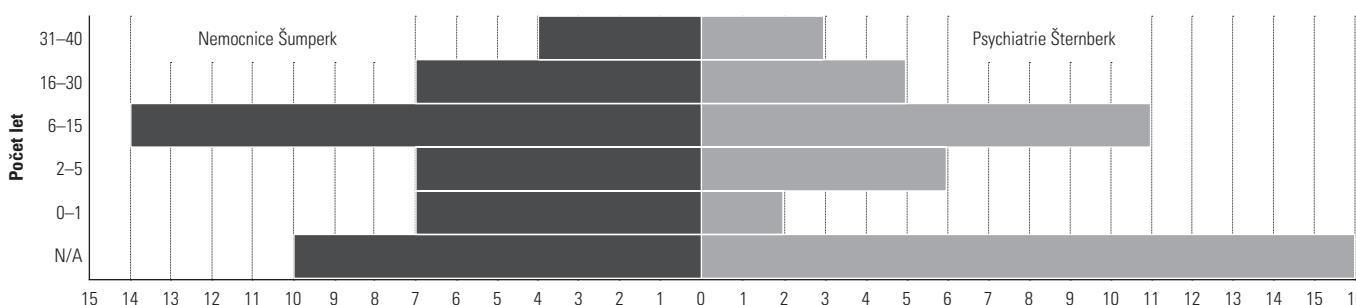
Tabulka 1 | Pohlaví respondentů

Věkový interval	Nemocnice Šumperk		Psychiatrie Šternberk		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
do 25 let	14	29	0	0	14	15
26–35 let	13	26	16	37	29	32
36–50 let	18	37	18	42	36	39
nad 50 let	4	8	9	21	13	14
Celkem	49	100	43	100	92	100

Tabulka 2 | Věk respondentů

Interval počtu let	Nemocnice Šumperk		Psychiatrie Šternberk		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
0–1	3	6	0	0	3	3
2–5	9	18	1	2	10	11
6–15	25	51	16	37	41	45
16–30	9	18	19	44	28	30
nad 30	3	6	7	16	10	11
Celkem	49	100	43	100	92	100

Tabulka 3 | Počet let praxe respondentů ve zdravotnictví

Graf 1 | Počet odpracovaných let respondentů na daném pracovišti

Nejvyšší dosažené vzdělání	Nemocnice Šumperk		Psychiatrie Šternberk		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
SZŠ – zdravotnický asistent	10	20	2	5	12	13
SZŠ – všeobecná sestra	25	51	34	79	59	64
SZŠ – všeobecná sestra se specializací	1	2	1	2	2	2
Vyšší zdravotnická škola	5	10	3	7	8	9
Vysoká škola	8	16	3	7	11	12
Celkem	49	100	43	100	92	100

Tabulka 4 | Nejvyšší dosažené vzdělání respondentů

Převážná většina respondentů měla nejvyšší dosažený stupeň vzdělání střední zdravotnickou školu, obor všeobecná sestra. Větší podíl vysokoškoláků, ale i zdravotnických asistentů, byl v somatických oborech. Na psychiatrii bylo 5 % zdravotnických asistentů a 7 % vysokoškoláků (*tabulka 4*).

SZP na psychiatrii v 70 % uvedli, že informace o tom, že na jejich oddělení bude přijat pacient s diagnózou závislosti na alkoholu, nebude mít vliv na jejich postoj vůči pacientovi. Více předsudků měli SZP ze somatických oborů (*tabulka 5*).

S tvrzením, že ve společnosti je pití alkoholu velmi tolerované, souhlasila většina dotázaných.

Většina SZP v somatických oborech, stejně jako na psychiatrii, souhlasila s tvrzením, že pacienti mohou dávat vinu za svoji závislost jen sami sobě.

S tvrzením, že závislost na alkoholu je zlovyk, souhlasila nebo spíše souhlasila více než polovina dotázaných. Nesouhlas pak vyjadřovala skupina SZP z psychiatrie ve větší míře než skupina ze somatických oddělení.

Převážná většina všech respondentů souhlasila, že závislost na alkoholu je nemoc. Necelá třetina dotázaných závislost na alkoholu za nemoc nepovažuje. V tomto tvr-

zení nebyly zaznamenány markantní rozdíly mezi SZP na psychiatrii a na somatických odděleních.

Názor, že by si pacienti se syndromem závislosti na alkoholu pobyt, péči či ošetření měli platit sami, měla většina respondentů bez ohledu na pracoviště.

Na dotaz, zda respondenti rozlišují například diabetika od pacienta závislého na alkoholu, neboť pacient závislý na alkoholu si za svoji závislost může sám, odpovědělo kladně 80 % respondentů. Nebyl zaznamenán rozdíl mezi postoji SZP na psychiatrii a v somatických oborech.

S názorem, že pokud pacient začne znovu pít po léčbě závislosti, byla tato léčba zbytečná, souhlasilo celkem přes 80 % respondentů. S tímto tvrzením spíše nesouhlasilo 19 % respondentů z psychiatrie, což bylo poměrně více oproti somatickým oddělením.

S tvrzením, že závislost má bio-psycho-sociální kontext, souhlasila nebo spíše souhlasila převážná většina dotázaných. Zde nebyl zaznamenán rozdíl v názorech SZP na psychiatrii a těch v somatických oborech.

Míra souhlasu či nesouhlasu s jednotlivými tvrzeními byla tedy srovnatelná mezi psychiatrii a somatickými obory s několika výjimkami, jak ukazuje níže uvedený *graf 2*.

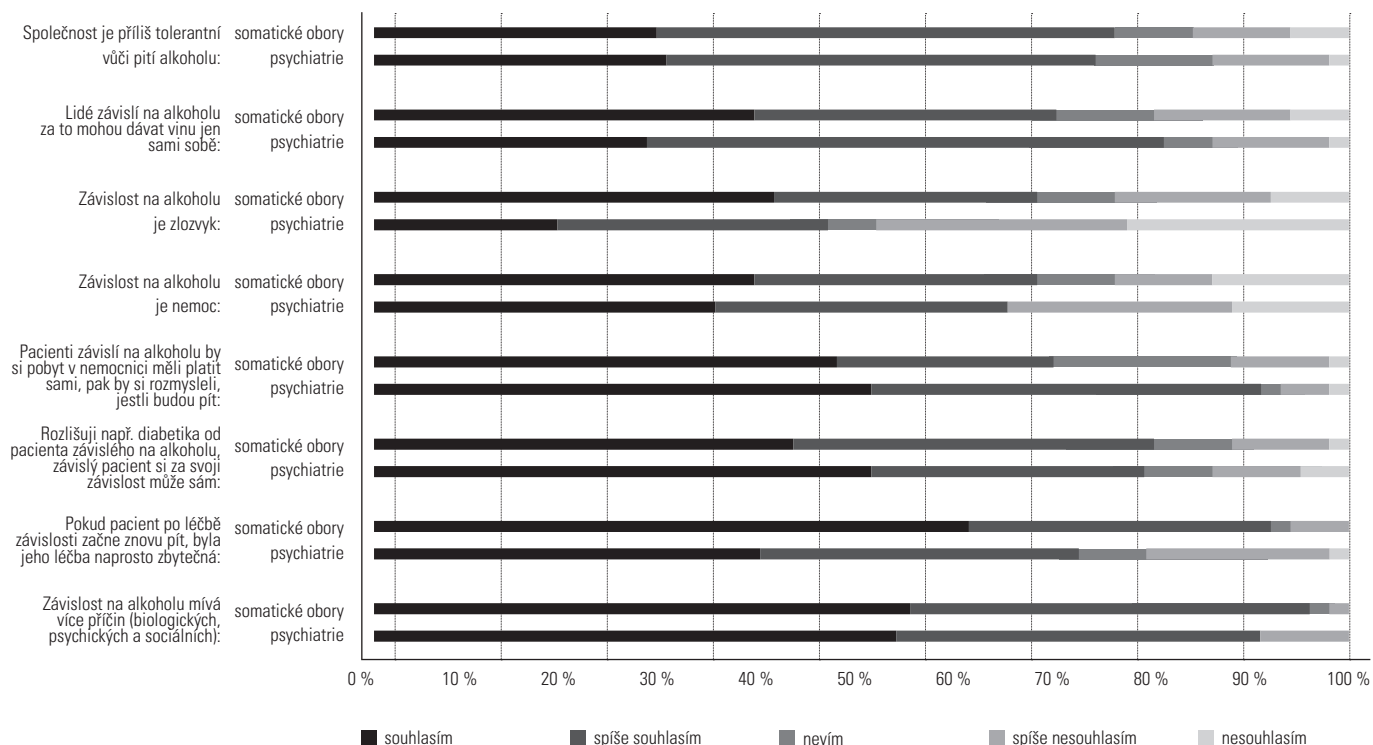
Větší zájem o účast na semináři s problematikou závislosti by byl na psychiatrii. Celkově by většina respondentů o seminář měla zájem, pokud by byl pořádán v zařízení, kde jsou zaměstnání (*tabulka 6*).

5 DISKUZE

Studie byla provedena ve dvou zdravotnických zařízeních na Moravě a výzkumný vzorek nebyl příliš velký, je proto obtížné zobecňovat výsledky na celou populaci SZP v ČR. Na druhou stranu neexistuje důvod se domnívat, že by se zjištěné postoje měly od postojů „průměrného“ SZP v ČR zásadně lišit. Je obtížné posoudit, zda se postoje nonrespondentů mohly významným způsobem lišit od zjištěných postojů respondentů.

Jak se díváte na pacienta s diagnózou závislosti na alkoholu – pokud víte, že bude na vaše pracoviště přijat pacient, který alkohol nadužívá či je na alkoholu závislý, co si pomyslíte dříve, než ho uvidíte?	Nemocnice Šum-perk		Psychiatrie Štern-berk		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Tato informace nemá vliv na můj postoj k pacientovi	10	20	30	70	40	43
Budu mít obavy, v jakém stavu pacient bude	27	55	12	28	39	42
Budu otrávená/ý, nemám s těmito pacienty dobré zkušenosti	19	39	4	9	23	25
Budu naštvaná/ý, tito pacienti zabírají místo těm, kteří za svoji nemoc nemůžou	23	47	1	2	24	26
Bude mi pacienta už předem líto	1	2	0	0	1	1

Tabulka 5 | Postoj respondentů k pacientům s diagnózou závislosti na alkoholu

Graf 2 | Odpovědi respondentů na jednotlivá tvrzení (%)

Pokud by byl ve vašem zařízení pořádán seminář o problematice závislosti, zúčastnil/a byste se jej?	Nemocnice Šumperk		Psychiatrie Šternberk		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Ano	25	51	35	81	60	65
Nevím	14	29	6	14	20	22
Ne	10	20	2	5	12	13
Celkem	49	100	43	100	92	100

Tabulka 6 | Odpovědi respondentů na dotaz, zda by se zúčastnili semináře o problematice závislosti

Výsledky výzkumu mohly být zatíženy systematickou chybou na straně respondentů, neboť některá tvrzení v dotazníku mohla být poměrně citlivá a respondenti mohli poskytnout vyhýbavou nebo očekávanou odpověď.

Postoje SZP vůči pacientům se závislostí mohou být ovlivněny jejich osobními či pracovními zkušenostmi s lidmi se závislostí nebo také předsudky. Většinová populace, zdravotníci nevyjímaje, vychází při pohledu na duševně nemocné primárně z představ, které se formují již v rodině (předávají se často z generace na generaci), a z informací získaných z médií (Janíček, 2007).

V celém šetření se promítal velmi ambivalentní postoj SZP. I přes převážně hodnotící přístup k této skupině pacientů SZP často uváděli i převažující odborný pohled na

závislost, stejně jako v případě tvrzení, které se týkalo multifaktoriálního pojetí vzniku závislosti.

Tento ambivalentní postoj SZP v ČR k závislým je patrný historicky. V roce 1980 byla v ČR v časopise Protialkoholický obzor publikována studie, která se zabývala postoji SZP k závislosti na alkoholu. Jednalo se o srovnání informovanosti SZP, kteří pracovali v ambulancích, v lůžkové péči, v somatických oborech i na psychiatrii a část z nich pracovala na specializovaných AT pracovištích. Přestože se otázky v dotazníkovém šetření z roku 1980 a v prezentované studii z roku 2016 lišily, je možné výsledky do značné míry srovnat. Například SZP v obou šetřeních považovali závislost na alkoholu za návyk či zlovyk. Ve studii z roku 1980 uvedli SZP jako jeden z účinných faktorů léčby závislosti trestní sankce a ve studii v roce 2016 uvedli názor, že by léčba závislosti měla být zpoplatněna. Ve studii z roku 1980 příčinu vzniku závislosti nejvíce SZP spatřovalo ve specifickém efektu alkoholu a ve studii v roce 2016 pohlíželi na vznik závislosti komplexněji, uváděli příčinu vzniku závislosti v souvislosti bio-psycho-sociální. Nebyl zaznamenán významný rozdíl v informovanosti SZP pracujících na psychiatrii a v somatických oborech (Kunčar & Hajčman, 1980).

Pozitivní bylo, že převážná většina respondentů by měla o školení zabývající se problematikou závislostí zájem.

6 ZÁVĚR

Výzkumné šetření bylo zaměřeno na postoje SZP vůči závislým na alkoholu. Postoje a přístup SZP jsou důležitým faktorem ovlivňujícím léčebný proces. Předsudky hrají v postojích SZP velmi významnou roli, převládá morální hodnocení před odborným pohledem. Postoje obou skupin SZP však byly poměrně ambivalentní, neboť závislost na alkoholu současně považovaly obě skupiny převážně za nemoc a její příčiny dávaly do souvislosti s bio-psycho-sociálními faktory vzniku závislosti.

Zásadní rozdíly mezi postoji obou skupin SZP zaznamenané nebyly, naopak postoje vůči pacientům s problémy s alkoholem byly v obou skupinách velmi podobné. Edukace odborníků může tyto postoje změnit a tím zkvalitnit péči o nemocné.

SZP byli přístupní dalšímu vzdělávání v oblasti závislosti, které by mohlo nestigmatizující a citlivý přístup k pacientům se závislostí mezi SZP v ČR posílit.

Studie byla realizována v roce 2016 jako praktická část bakalářské práce Postoje středních zdravotnických pracovníků k uživatelům a závislým na alkoholu, autorka Hana Dospivová (Dospivová, 2016).

Role autorů | Hana Dospivová provedla dotazníkový průzkum, oba autoři se podíleli na analýze dat a na přípravě článku.

Konflikt zájmů | Bez konfliktu zájmů.

LITERATURA / REFERENCES

BOEKEL, Leonieke van C., Evelien P. M. BROUWERS, Jaap van WEEGHEL a Henk F. L. GARRETSSEN. Healthcare professionals' regard towards working with patients with substance use disorders: Comparison of primary care, general psychiatry and specialist addiction services. *Drug and Alcohol Dependence* [online]. 2013, **134**, 92–98 [cit. 2021-12-04]. ISSN 0376-8716. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2013.09.012>.

CROTHERS, Cara E. a Jillian DORRIAN. Determinants of nurses' attitudes toward the care of patients with alcohol problems. *ISRN Nursing* [online]. 2011 [cit. 2021-12-04]. DOI: <https://doi.org/10.5402/2011/821514>.

DOSPIVOVÁ, Hana. *Postoje středních zdravotnických pracovníků k uživatelům a závislým na alkoholu* [online]. Praha, 2016 [cit. 2021-12-04]. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, 1. lékařská fakulta. Vedoucí práce doc. MUDr. Viktor Mravčík, Ph.D. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/74914>.

Etický kodex sester vypracovaný Mezinárodní radou sester. *Česká asociace sester* [online]. 2000 [cit. 2021-12-04]. Dostupné z: http://www.cna.cz/docs/tiskoviny/eticky_kodex_icn.pdf.

CHU, Charlene a Ashley GALANG. Hospital nurses' attitudes toward patients with a history of illicit drug use. *Canadian Nurse* [online]. 2013, **109**(6), 29–33 [cit. 2021-12-04]. ISSN 0008-4581. Dostupné z: <https://www.canadian-nurse.com/blogs/content/2013/06/01/hospital-nurses-attitudes-toward-patients-with-a-h>.

JANIČEK, Jeroným. Stigmatizace trpících bolestmi duše. *Česká a Slovenská psychiatrie*. 2007, **103**(3), 149–152. ISSN 1212-0383.

KAMPEN, Pamela. *The effects of education on the attitudes of counselors in training toward alcoholism* [online]. Detroit, Michigan, 2010 [cit. 2021-12-04]. Dizertační práce. Wayne State University, Graduate School. 76 s. Dostupné z: <https://www.proquest.com/docview/219978667>.

KANG, Sung-Yeon, Stephen MAGURA, Peter NWAKEZE a Sy DEMSKY. Counselor attitudes in Methadone maintenance. *Journal of Maintenance in the Addictions*

[online]. 2008, **1**(2), 41–58 [cit. 2021-12-04]. DOI: https://doi.org/10.1300/J126v01n02_04.

KUNČAR, Karel a Pavel HAJČMAN. Postoje zdravotních sester k alkoholismu. *Protialkoholický obzor*. 1980, **15**(6), 351–358. ISSN 0862-0350.

MRAVČÍK, Viktor, Jiří KOŽENÝ, Vlastimil NEČAS, Lýdie TIŠANSKÁ. Barriers to treatment of infectious and other somatic comorbidity in drug users. *Epidemiology, Microbiology, Immunology*. 2020, **2**, 73–80. ISSN 1210-7913. Dostupné z: <https://www.prolekare.cz/en/journals/epidemiology-microbiology-immunology/2020-2-22/barriers-to-treatment-of-infectious-and-other-somatic-comorbidity-in-drug-users-123372>.

MRAVČÍK, Viktor, Pavla CHOMYNOVÁ, Blanka NECHANSKÁ, Tereza ČERNÍKOVÁ a Ladislav CSÉMY. Alcohol use and its consequences in the Czech Republic. *Central European Journal of Public Health*. 2019, **27**, (příloha), P15–28. ISSN 1210-7778. DOI: <https://doi.org/10.21101/cejph.a5728>.

MRAVČÍK, Viktor, Pavla CHOMYNOVÁ, Kateřina GROHMANNOVÁ, et al. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2018*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2019. ISBN 978-80-7440-237.

NAWKOVÁ, Lucie et al. Vyobrazení osob s duševním onemocněním v českých, chorvatských a slovenských tištěných médiích. *Česká a Slovenská psychiatrie*. 2010, **106**(6), 351–356. ISSN 1212-0383.

VARGAS, Divane a Margarita A. V. LUIS. Alcohol, alcoholism and alcohol addicts: conceptions and attitudes of nurses from district basic health centers. *Revista Latino-Americana Enfermagem*. 2008, **16**(8), 543–550 [cit. 2021-12-04]. DOI: <https://doi.org/10.1590/S0104-11692008000700007>.

WINKLER, Petr, Ladislav CSÉMY, Miroslava JANOUŠKOVÁ a Lucie BANKOVSKÁ MOTLOVÁ. Stigmatizující jednání vůči duševně nemocným v Česku a Anglii: dotazníkové šetření na reprezentativním vzorku populace. *Psychiatrie*. 2014, **18**(2), 54–59. ISSN 1211-7579.